

Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği

Nurun Nisa Bayram

0000-0002-9630-7853

Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

ror.org/03je5c526

nurunnisa.kilit@atauni.edu.tr

Faruk Karaca

0000-0002-3325-2154

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Rize, Türkiye

ror.org/0468j1635

faruk.karaca@erdogan.edu.tr

Öz

Modern dönem, bireyin ön planda olduğu bir dönem olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde birey, toplumdaki ve geleneksellikten uzaklaşıp bireysel bir tutum tercih etmesi ile bilinmektedir. Bu durumun din üzerinde de önemli etkileri olmuştur. Bunlardan biri de dinî bireyselleşmedir. Dinî bireyselleşme, bireyin dinî konularda geleneksel olandan ya da toplulukla ilişkili olandan bireyselliğe yönelmesine ve dinî tutumlarda bazı değişikliklere işaret etmektedir. Söz konusu değişimin son yıllarda ülkemizde de ciddi oranda kendini göstermeye başladığı düşünülmektedir. Bu araştırmada bahsedilen değişimi incelemek için yetişkinlerde dinî bireyselleşmeyi ölçmeye yönelik bir ölçme aracı geliştirmek amaçlanmıştır. Araştırma keşfedici sıralı karma desen ile tasarlanmıştır. Araştırma önce nitel sonra nicel ve tekrar nicel olmak üzere üç aşamada gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ilk aşamasında 12 kişi ile mülakat yapılmış ve elde edilen veriler analiz edilerek geliştirilecek ölçek için bulgular ortaya konmuştur. Araştırmanın ikinci aşamasında tasarlanan ölçek 349 katılımcıya uygulanmıştır. Elde edilen verilere AFA yapılarak faktör yapısı belirlenmiştir. Sonuçlara göre varyansın %59,57'sini açıklayan, 18 maddelik beş faktörlü (görecelik, sorgulama, kolektif olmama, dinî gruplara karşı mesafe ve dinî öz yeterlik) bir yapı oluşmuştur. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, ölçeğin cronbach's alfa katsayısı ,83 olarak hesaplanmıştır. Ölçek son şekliyle çalışmanın üçüncü aşaması olarak 351 kişilik yeni bir örnekleme uygulanarak DFA yapılmıştır. Elde edilen veriler LISREL programı ile analiz edilmiş ve sonuçta model uyum indeks değerleri ölçeğin geçerliğe sahip olduğunu göstermiştir. Yapılan analizlerde ölçeğin RMSEA değeri 0,068, χ^2 /sd değeri ise 328.73/125 olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin uyum indeksleri ise GFI= 0,91, CFI= 0,94, NFI= 0,91, NNFI= 0,93, RFI= 0,89 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca bu aşamada ölçeğin kriter/ölçüt geçerliğini sınamak için Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği (Paker - Akçalı, 2012) ve Öz- Yeterlik Ölçeği (Aypay, 2010) ile korelasyonlarına bakılmış ve ölçekler arasında istatistiksel açıdan anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Geliştirilen ölçeğin psikometrik verileri topluca değerlendirildiğinde yeterli düzeyde güvenilirlik ve geçerlik skorlarının ortaya çıktığı, konuyla ilgili yapılacak çalışmalarda işlevsel bir araç olarak kullanılabilceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Din Psikolojisi; Dinî Bireyselleşme; Görecelik; Sorgulama; Kolektif Olmama; Dinî Gruplara Karşı Mesafe; Dinî Öz Yeterlik

Öne Çıkanlar

- Araştırma yeni bir Dinî Bireyselleşme ölçeği geliştirme çalışmasıdır.
- Araştırmanın ilk aşamasında 22-65 yaş arası 12 katılımcı ile mülakatlar gerçekleştirilmiş, elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak Eleştiri, Bilişsel Çelişki, Hoşgörü, Değişim, Toplulukla İbadetten Uzaklaşma ve Cemaatlere Bakış olmak üzere 6 kategori; Rasyonellik, Görecelik ve Sosyal Yaşam olmak üzere ise üç üst tema tespit edilmiştir.
- Araştırmanın ikinci aşamasında tasarlanan ölçek 22-65 yaş arası 349 katılımcıya uygulanmış ve AFA çalışması ile toplam varyansın %59,57'sini açıklayan, 18 maddelik beş faktörlü (görecelik, sorgulama, kolektif olmama, dinî gruplara karşı mesafe ve dinî öz yeterlik) bir yapı elde edilmiştir.
- Araştırmanın son aşamasında ölçeğin son hali 22-65 yaş arası 351 yeni katılımcıya uygulanarak DFA çalışması yapılmış, çalışma sonucunda ölçeğin model uyum indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu tespit edilmiştir.
- Sonuç olarak Dinî Bireyselleşme ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir.

Atıf Bilgisi

Bayram, Nurun Nisa – Karaca, Faruk. “Çok Boyutlu Dinî Bireyselleşme Ölçeği”. *Eskiye*ni 54 (Eylül 2024), 1289-1308. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463486>

Makale Bilgileri

Etik Beyan

* Bu çalışma Prof. Dr. Faruk Karaca danışmanlığında devam etmekte olan ‘Dini Bireyselleşme ve Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma’ başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Etik onay, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu tarafından verilmiş olup 13.12.2023 tarihli ve 2023/364 numaralıdır.

Geliş Tarihi

02 Nisan 2024

Kabul Tarihi

16 Eylül 2024

Yayın Tarihi

30 Eylül 2024

Hakem Sayısı

İki İç Hakem - İki Dış Hakem

Değerlendirme

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik Taraması

Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim

eskiyenidergi@gmail.com

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1)

Yazar-1 (%60) -

Yazar-2 (%40)

Veri Toplanması (CRediT 2)

Yazar-1 (%75) -

Yazar-2 (%25)

Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11)

Yazar-1 (%65) -

Yazar-2 (%35)

Makalenin Yazımı (CRediT 12-13)

Yazar-1 (%55) -

Yazar-2 (%45)

Metnin Tashihli ve Geliştirilmesi (CRediT 14)

Yazar-1 (%50) -

Yazar-2 (%50)

S. Kalkınma Amaçları

-

Lisans

CC BY-NC 4.0

Multidimensional Religious Individualization Scale

Nurun Nisa Bayram

0000-0002-9630-7853

Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion, Erzurum, Türkiye

ror.org/03je5c526

nurunnisa.kilit@atauni.edu.tr

Faruk Karaca

0000-0002-3325-2154

Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Theology, Department of Psychology of Religion, Rize, Türkiye

ror.org/0468j1635

faruk.karaca@erdogan.edu.tr

Abstract

The modern era is defined as a period in which the individual is at the forefront. In this period, the individual is known to move away from society and tradition and prefer an individual attitude. This situation also had significant effects on religion. One of these is religious individualization. Religious individualization refers to the individual's turning towards individualism from the traditional or community-related in religious matters and some changes in religious attitudes. It is thought that this change has started to show itself seriously in our country in recent years. In this study, it was aimed to develop a measurement tool to measure religious individualization in adults in order to examine this change. The research was designed with an 'Exploratory sequential mixed design'. The research was carried out in three stages, first qualitative, then quantitative and again quantitative. In the first stage of the research, 12 people were interviewed and the data obtained were analyzed and findings were presented for the scale to be developed. In the second stage of the research, the scale designed was applied to 349 participants. The factor structure was determined by performing EFA on the obtained data. According to the results, a structure with 18 items and five factors (relativity, questioning, non-collectivity, distance from religious groups and religious self-efficacy) was formed, explaining 59,57% of the variance. As a result of the reliability analysis, the Cronbach's alpha coefficient of the scale was calculated as ,83. As the third stage of the study, the final version of the obtained scale was applied to a new sample of 351 people and CFA was performed. The data obtained were analyzed with the LISREL program and as a result, the model fit index values showed that the scale was valid. In the analyses, the RMSEA value of the scale was found to be 0,068 and the χ^2 /sd value was 328.73/125. The fit indices of the scale were calculated as GFI= 0,91, CFI= 0,94, NFI= 0,91, NNFI= 0,93, RFI= 0,89. Additionally, at this stage, in order to test the criterion validity of the scale, its correlations with the Religious Individualization Scale (Paker - Akçalı, 2012) and the Self-Efficacy Scale (Aypay, 2010) were examined and statistically significant relationships were determined between the scales. When the psychometric data of the developed scale was evaluated collectively, it was concluded that sufficient reliability and validity scores emerged and that it could be used as a functional tool in future studies on the subject.

Keywords

Psychology of Religion; Religious Individualization; Relativity; Questioning; Non-collective; Distance Towards Religious Groups; Religious Self-Efficacy

Highlights

- The research is a study to develop a new Religious Individualization scale.
- In the first phase of the research, interviews were conducted with 12 participants between the ages of 22-65. And the data obtained were subjected to content analysis and divided into 6 categories: Criticism, Cognitive Dissonance, Tolerance, Change, Moving Away from Community Worship and Perspective on Congregations; three main themes were identified: Rationality, Relativity and Social Life.
- In the second phase of the research, the scale designed was applied to 349 participants between the ages of 22-65, and with the EFA study, a structure with 18 items and five factors (relativity, questioning, non-collectivity, distance from religious groups and religious self-efficacy) was formed, explaining 59.57% of the variance.
- In the last stage of the research, a CFA study was conducted by applying the final version of the scale to 351 new participants between the ages of 22-65, and as a result of the study, it was determined that the model fit indices of the scale were at an acceptable level.
- As a result, it has been determined that the Religious Individualization scale is a valid and reliable measurement tool.

Citation

Bayram, Nurun Nisa – Karaca, Faruk. “Multidimensional Religious Individualization Scale”. *Eskiyeni* 54 (September 2024), 1289-1308. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1463486>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	* This article is extracted from doctorate dissertation entitled “A Research on the Relationship between Religious Individualization and Personality”, supervised by Prof. Dr. Faruk Karaca (Ph.D. Dissertation, Recep Tayyip Erdoğan University, Rize/Turkey).	
<i>Ethics committee approval</i>	Ethical Approval: Granted by Recep Tayyip Erdoğan University, Social and Human Sciences Ethics Panel, dated 13.12.2023 and numbered 2023/364.	
<i>Date of submission</i>	02 April 2024	
<i>Date of acceptance</i>	16 September 2024	
<i>Date of publication</i>	30 September 2024	
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net	
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.	
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%75) - Author-2 (%25)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%65) - Author-2 (%35)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%50) - Author-2 (%50)
<i>S. Development Goals</i>	-	
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

Din geçmişten günümüze kadar insanoğlunun üzerine en çok kafa yorduğu kavramlardan biri olagelmıştır. Dinin insan ile pek çok açıdan ilişkili olması bunun en önemli sebebidir. Din, bireye bir anlam vermesi, hayat ile ilgili başka bir kaynaktan bulamayacağı açıklamalar yapması, bireyin günlük hayatını şekillendirmesi, inanç ve tutumlarını etkilemesi gibi açılardan önemli bir yerde durmaktadır. Bireyin duygu, düşünce ve davranışları üzerinde önemli bir etken olduğu düşünülen dinin insan üzerindeki etkilerine dair yapılan araştırmalar da oldukça fazladır. En önemli tartışma konularından olan dinin etkisinin varlığı, oranı, kontrolü ve değişimi gibi konular bu araştırmalarda en çok irdelenen konular olarak dikkat çekmektedir.

Tarihte dinin kat edeceği bazı aşamalar olduğu fikrini pek çok düşünürde görmek mümkündür. Bu aşamaların nihai noktasının dinin yok oluşu olduğu yönünde görüşler mevcuttur. 1700'lü yılların başında modernitenin dine galip geleceğini iddia eden ilk düşünürlerden biri olan Woolston; 'din zaten kendi kendine çöküyor ve bu çöküş yakında tamamlanacak' diyen Frederick; bilimin dinin yerine geçeceğini savunan Comte, sosyalist devrimin dini nasıl yok edeceğine işaret eden Engels ve en büyük nevroitik illüzyon olan dinin nasıl yok olacağından bahseden Freud bu fikirde olan önemli isimlerden bazılarıdır (Stark, 2002). Bu görüşlerin aksine pek çok düşünür dinin yok olmayıp farklı bir formda varlığını devam ettireceğini öngörmüştür. Günümüzde pek çok araştırmacının 'yeni dindarlık biçimleri', 'dinin değişen formları', 'yeni dindarlık tipolojileri', 'değişen din', 'görünmeyen din' gibi kavramlara temas etmesi bu öngörülerin neticesidir (Hökeleki, 2002; Subaşı, 2002; Berger, 2002; Luckmann, 2003; Yapıcı, 2009; Oswalt, 2014; Köse, 2015; 2023). Luckmann modern toplumun ortaya çıkışıyla birlikte dinsel anlayışta ciddi bir değişim olduğuna işaret eder. Pek çok düşünür dünyevileşmeyi dinin çöküşü olarak görse de Luckmann bunun bir tür değişim olduğunu ve dinin sadece kurumsal ve geleneksel formlarında bir gerileme bulunduğunu iddia etmektedir (2003). Bellah da dini evrimsel olarak ele alıp beş kısımda incelemektedir. Bu dönemler ilkel, arkaik, tarihi, erken modern ve modern dönem şeklinde tasnif edilmektedir. Bellah'a göre son modern dönem dinî bireyciliğe işaret eder ve bu dönemde dinin sembolik kısmı ortadan kalkar (Akt. Küçükvatan, 2019). Modernleşme ile kurumsallaşmış dinin yerini öznelleşen bir dinin aldığı söylenebilir (Kaygusuz vd., 2020). Kodlarını Batı'dan alan modernite, İslam dünyasının geleneksel yapısının karşısına çıkmış ve insanlar kendisini 'iki kültür sorununu aşmak' derdinin içinde bulmuştur (Macit, 2019). Gelenek-modernite ikiliği arasında kalan bireyler dinî yaşamlarında da modernitenin bireysellik vurgusunu hissetmeye başlamışlardır. Son olarak postmodern dönemle birlikte yeni öznellik biçimlerinin yaratılması çağrısı, belirlenmemişlik tavrı ve yorum bilgisi ilkelerine yapılan vurgu ile (Best-Kellner, 2011) kavram son şeklini almıştır. Özetle çalışmada ele alındığı şekliyle 'Dini Bireyselleşme' kavramı, Rönesans'la bireyselliğin ön plana çıktığı; hümanizma ile bireyin her konuda merkez olarak kendisini gördüğü; reform ile dini konuların insan merkezli ele alınmaya başladığı; modernizm ile akılcı, sorgulayıcı ve eleştirel bir tutumun temel alındığı ve nihayet postmodernizm ile çoğulcu bir renge büründüğü bir sürecin sonucu olarak karşımızda durmaktadır.

Dinî bireyselleşme kavramına dair tanımlar incelendiğinde farklı ve ortak noktalara sahip pek çok tanım görülmektedir. Örneğin felsefe sözlüğünde bu kavram "Bireyin

Tanrı'yla olan ilişkisinin, devlet ya da başka kurumlar tarafından değil de bireyin kendisi tarafından belirlendiği, bireyin dinî konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğunu, bireyin dilediği dine ya da dinî topluluğa girebileceğini savunan öğreti” şeklinde tanımlanmaktadır (Cevizci, 2017, 290). Hançerlioğlu ise dinî (metafizik) bireyciliği felsefe ansiklopedisinde Tanrılık baş gerçeğinin yerine bireyin konulması olarak açıklar. Bireyin usu onu bireyselliği içinde evrenselliğe bağlar ve burada birey bireysel olanla evrensel olanı tek yapıda birleştiren bir varlıktır (2018). Dinî bireycilikte birey baş gerçek olarak ele alınmalı ve başta din kurumu olmak üzere bütün kurumlar onun çıkarlarına uygun olarak düzenlenmelidir (Hançerlioğlu, 2018). Lukes ise dinsel bireyciliği “İnançlı bireyin araçlara ihtiyacının olmadığı, ruhsal yazgısının temel sorumluluğunu kendisinin taşıdığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevinin olduğu görüşü” şeklinde ifade etmektedir (2006, 109). Driezen ve arkadaşları ise dinî bireyciliği, bireysel özerkliğin ve failliğin dinî bir çerçevede ifade edildiği kültürel fikirler dizisi olarak tanımlamaktadır (2021). Kuyucuoğlu, dinî bireyselleşmeyi bir sosyal süreç olarak dinî gerçekliğin ölçüsünü bireyin belirlediği, tüm dış otoriteler tarafından gelen telkinlerin değil bireyin bizzat kendi yaşadıklarının esas olduğu durum olarak tanımlar (2008). Ünal ise ‘Dinsel bireycilik’ başlığını “Bireyin Tanrı'yla ilişkisinin bireyin kendisi tarafından belirlendiği, bireyin dinî konularda özgürce düşünme ve tartışma hakkının bulunduğu, bireyin dilediği dine ya da dinî topluluğa girebileceği, inanca bireyin araçlara ihtiyacı olmadığı, Tanrısıyla kendi bildiği yolda ve kendi çabalarıyla kendisinin ilişki kurma hak ve görevi olduğunu savunan görüş” olarak açıklamaktadır (2007; 2011, 10). Ağçoban ise dinî bireyselleşmeyi belirleyen ana unsurları “yerleşik dinsel otoritenin reddi ve tanrıyla birey arasındaki irtibatın vasıtasız olduğunun teorik itirafı” olarak tanımlamaktadır (2020a, 44). Paker ve Akçalı (2012, 1445) ‘dinin bireyselleşmesi’ kavramı ile “kişinin dinsel mesajı ne denli öznel dünyasının içinden anlamlandırmaya açık olduğunu; kendine inanç meselelerinde ve vahiy konusunda gelenekten farklı düşünme hakkını ne denli tanıdığını; kısacası kendi akıl süzgecini dinsel alanda ne denli meşru görüp merkeze aldığını” irdelemeyi amaçladıklarını belirtmektedirler. Bu tanımlama doğrultusunda yazarlar, 12 maddelik (iki boyutlu) bir ölçek de geliştirmişlerdir (2012). Konuyla ilgili olarak bir tanımlama da Aydınalp tarafından yapılmıştır. Özerk dünyevileşme kavramı üzerinde duran Aydınalp, bu kavram ile “genel olarak, dinî normlardan özgürleşmeyi göze alamayan öznenin iradi, icbari, özdeşleşerek ve kanıksayarak dünyevi süreçlerden özerk tercihler yaptığı, geçiş toplumuna özgü gerilimler içinde ayrışma kadar uyum da arayan ve sürekli yenilenen din ve dünyevileşme ilişkilerini tasvir etmeye ve açıklamaya” çalışmıştır (2019, 158). Gümüşay (2023a, 2023b) ise çalışmalarında modern bireyin, Tanrı ile olan ilişkisini bir otorite olmaksızın özgürce kendi iradesi ile belirlediğinin ve modern değerlere uygun yeni bir din anlayışı geliştirdiğinin altını çizer. Cemaatsel yapının çözülüp bireysel dindarlıkların belirginleşmesi de yine bu durumun sonuçlarından (Gümüşay, 2023a).

Dinî bireyselleşmeye dair yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı noktalar ön plana çıkmaktadır. Bunlar; Tanrı ve birey arasında aracısız iletişim, bireyin özgür düşünce ve iradesinin önemi, kurumsal dinin ve dış otoritelerin bireyin tercihi göze şekillenmesidir. Dinî bireyselleşme, bireyin topluluk içinde ya da toplulukla yapılan ibadetlerden kaçınması, yalnızlığı tercih etmesi, grup bağlılığından uzaklaşması yönüyle bir taraftan sosyal diğer taraftan içe dönük bir duruma işaret etmektedir. Bireyselleşmenin bu yönü grupla ya da

kalabalık içerisinde yapılan dinî ritüellerden uzaklaşma ve yalnızlığı tercih etmeye, cemaatlere ve dinî otoritelere karşı bir tutuma ve dinin ritüellerini kendi yaşantısına uygun olarak yorumlayıp uygulama durumuna işaret etmektedir. Dinî bireyselleşmenin bireyin dinî konularda bilgi kaynağı ve otorite olarak kendisini görmesi, dinî konuları bireysel yargılarına göre sorgulaması gibi etkileri ise olgunun bilişsel yönünü oluşturmaktadır. Bu ise dinî sorulara/sorunlara karşı iç denetim odaklı bir başa çıkma tarzına sahip olmak, kurumsal veya geleneksel bilgi kaynaklarını âtil hâle getirmek gibi durumlara işaret etmektedir. Ayrıca bireyin diğer insanlara karşı takındığı görecelik tutumu da dini bireyselleşmenin öne çıkan bir başka boyutu olarak düşünülebilir. Herkesin dinî konularda kişisel bir yoruma sahip olabileceğini ve kişinin dinî hayatını kendi istediği şekilde tasarlayabileceğini düşünmesi de dinî bireyselleşmenin sosyal psikolojik yönlerinden biri olarak düşünülebilir. Bu davranışların tümü ya da çoğunluğunun bireyde bulunması durumu bireyin dinî bireyselleşme yaşadığının işareti olarak görülmektedir. En kısa hâliyle bir tür kişiselleşmiş din olarak görülen dinin bireyselleşmesi kavramı dinin bireye özgü duruma gelmesi olarak tanımlanabilir. Buna göre bilişsel, duygusal, sezgisel ve sosyal birçok boyutu bulunan “dinî bireyselleşme” kavramı bir taraftan dinin kişiselleşmesini ima etse de daha çok dindar bireyi ön plana çıkararak onun algı, bilgi ve sezgisine vurgu yapmaktadır. Ayrıca söz konusu olgu kendisi dışındaki diğer dindarların dinî algıları başta olmak üzere yaygın kabul gören mezhep, cemaat, dinî grup ve birlikte ibadet icrasını ikinci plana iten bir tür atomizasyona işaret eden bir durum olarak anlaşılabilir.

Dinî bireyselleşme kavramının tanımı üzerinde ulaşılamayan ittifak, kavramın ölçümünü de zorlaştırmaktadır. Din ve dindarlığın kültüre duyarlı yapısı ise dinî bireyselleşme olgusunun ölçümü konusundaki girişimler için de geçerli olup bu konuda geliştirilen ölçeklerin uyarlama yoluyla başka kültürlerde kullanıma olasılığını sınırlandırmaktadır. Çalışmada, Türk Müslümanlığında gerçekleşen dinî bireyselleşmeyi ölçmek için işlevsel bir araç geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu ölçek ile hâlihazırda literatürde mevcut olan ölçeğin (Paker - Akçalı, 2012) kapsamının genişletilmesi, boyutlarının geliştirilmesi ve farklı örneklemlerde tekrar incelenmesi hedeflenmektedir.

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmanın deseni karma yöntemlerden keşfedici sıralı karma desen olarak belirlenmiştir. Sıralı bir zamanlamanın takip edildiği bu desende öncelikle nitel veriler toplanmakta ve çözümlenmekte daha sonra ise bu bulgulardan hareketle nicel bir veri toplama aracı geliştirilip uygulanmaktadır (Creswell, 2019).

1.2. Çalışma Grubu

Çalışma üç aşamada üç farklı çalışma grubuyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ilk aşamasında oluşturulan 12 kişilik çalışma grubunda, dinin bireyselleşmesi hakkında, yaş dönemi, cinsiyet ve eğitim düzeyleri farklı olan bireyler üzerinden kotalar oluşturulmuştur. Söz konusu çalışma grubu, evrenin sahip olduğu çeşitlilik ve araştırmanın amacı göz önünde bulundurularak kota örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kotalı örnekleme, araştırmacının öncelikle veri elde etmek istediği olay ya da kişiler hakkında genel kategoriler belirlediği ve bu belirlediği kategorilerden belirli sayıda olay ya da kişileri seçtiği rastlantısal olmayan bir örneklemedir (Neuman, 2017; Büyüköztürk vd., 2019).

Nitel aşama için belirlenen örnekleme ait bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Nitel Çalışma Grubu

	İlk Yetişkinlik		Orta Yetişkinlik		Son Yetişkinlik	
	Kadı n	Erkek	Kadı n	Erkek	Kadı n	Erkek
İlk Okul- Lise- Ön Lisans mezunu	1	1	1	1	1	1
Üniversite- Lisansüstü mezunu	1	1	1	1	1	1
Toplam	12					

Çalışmanın ikinci aşamasında açımlayıcı faktör analizi için 349 kişiden oluşan yeni bir çalışma grubu belirlenmiştir. Son olarak elde edilen verilerin geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılacak yeni bir çalışma grubu daha belirlenmiştir. Çalışmanın üçüncü aşamasını oluşturan bu grup ise 351 kişiden oluşmaktadır. Nicel çalışma gruplarına ait betimsel analiz sonuçları Tablo 2’de aktarılmıştır.

Tablo 2. Nicel Çalışma Grupları

	AFA Çalışma Grubu		DFA Çalışma Grubu	
	N	%	N	%
Cinsiyet				
Kadın	217	62,2	221	63,0
Erkek	132	37,8	130	37,0
Yaş				
22-35	208	59,6	185	52,7
35-50	95	27,2	92	26,2
50-65	46	13,2	74	21,1
Eğitim Durumu				
İlköğretim (İlk-Ortaokul)	33	9,5	21	6,0
Ortaöğretim (Lise)	61	17,5	33	9,4
Yükseköğretim (Üniversite)	196	56,2	209	59,5
Lisansüstü (Yüksek Lisans- Doktora)	59	16,9	88	25,1
Toplam	349	100	351	100

1.3. Nitel Araştırma

1.3.1. Nitel Veri Toplama Aracı

Çalışmada nitel veriler araştırmacı tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış mülakat formu ile elde edilmiştir. Literatürden elde edilen bilgiler ışığında 11 soruluk bir form taslağı hazırlanmıştır. Daha sonra 2 din psikolojisi ve 2 din sosyolojisi uzmanından görüş alınmıştır. Dil uzmanı kontrolünden geçirilen sorular ile pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Uzman

görüşleri ve pilot uygulama sonrası bazı sorular güncellenmiş ve iki soru formdan çıkarılmıştır. Böylece on soruluk bir uygulama formu oluşturulmuştur.

1.3.2. Nitel Verilerin Toplanması

Çalışmanın ilk aşamasında 12 katılımcı ile en kısıası 9 dakika, en uzununu 27 dakika süren ve ortalaması 15 dakika olan 2'si telefonla 10'u ise yüz yüze olan görüşmeler yapılmış, görüşmeler katılımcılardan izin alınarak ses kaydı ile kaydedilmiştir. Veriler katılımcılara vaat edildiği şekilde isimleri gizli tutularak, bilimsel amaçlarla kullanılmak üzere saklanmıştır.

1.3.3. Nitel Verilerin Analizi

Çalışmada 12 katılımcı ile yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılarak görüşmeler yapılmış, görüşmeler ses kaydına alınmış ve transkripte edilmiştir. Elde edilen metinler MAXQDA Analytics Pro 2022 programına aktarılarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi 'iletişim materyallerinden kullanım bağlamlarına tekrarlanabilir ve geçerli çıkarımlar yapmak için kullanılan bir araştırma yöntemidir' (Cohen vd., 2007 akt. Tekindal, 2021). İçerik analizi öznel etkenlerden kurtulma amacı taşıyan, bazı araştırmacılar tarafından nitel verilerin sayısal analizine alternatif olarak görülen, verinin üstü örtülü içeriğini ortaya çıkarmayı sağlayan bir çeşit 'ikinci okumadır' (Bilgin, 2014; Tekindal, 2021). Bilgin içerik analizini bir nevi iletişim psikanalizi ve iletileni algılama sanatı olarak tanımlamaktadır (2014). İçerik analizi sonucunda elde edilen kodlar ve temalar ölçek madde havuzunun oluşturulmasında ve teorik temelin zenginleştirilmesinde kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre *eleştiri*, *bilişsel çelişki*, *hoşgörü*, *değişim*, *toplulukla ibadetten uzaklaşma* ve *cemaatlere bakış* olmak üzere 6 kategori; *rasyonellik*, *görecelik* ve *sosyal yaşam* olmak üzere ise üç üst tema tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. İçerik Analizi Sonuçları

Tema	Rasyonelleştirme
Kategori	Eleştiri
Kod	Batıl inançlar
Kod	Dinin politikleşmesi
Kod	Sorgulamamak
Kategori	Bilişsel Çelişki
Kod	Hadislerin Sıhhati
Kod	İlahiyatçıların ihtilafı
Kod	Güncelleme ihtiyacı
Tema	Görecelik
Kategori	Hoşgörü
Kod	Farklı dinî yaşam tarzlarına
Kod	Farklı coğrafyalara
Kod	Farklı Tanrı algılarına
Kod	Niyete
Kategori	Değişim
Kod	Radikal dinden ılımlı dine doğru
Kod	İtaatten sorgulamaya doğru

Kod	Kurallardan esnekliğe doğru
Tema	Sosyal Yaşam
Kategori	Toplulukla İbadetten Uzaklaşma
Kod	Bireysel ibadeti daha rahat, samimi, sakin, huşûlu ve özgür bulma
Kod	Çalışma hayatının yoğunluğu
Kod	Tembellik etme
Kod	Topluluğa ait hissetmeme
Kod	Zaman ve mekân sınırlaması
Kategori	Cemaatlere Bakış
Kod	Birey ile Tanrı arasına birinin girmesi
Kod	Bireyin silik olması
Kod	Bireyin özgür olmaması
Kod	Cemaatlerin politik olması

Nitel veriler incelendiğinde, katılımcıların mülakatlarda verdikleri cevaplar özellikle Batı literatüründe mevcut olan dinî bireyselleşme olgusunun Müslüman Türk popülasyon üzerinde nasıl algılandığına ışık tutmaktadır. Tanrı ile iletişim konusunda sorgulama, eleştiri, güncelleme ihtiyacı gibi kodlar belirginleşse de tam anlamıyla Batı’da ele alındığı şekilde ‘Tanrı ile tüm araçları kaldırma ve bireyin tek başına merkezde olması’ gibi bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Katılımcılar ‘Dinî konularda kendi fikrinize ve yorumlarınıza ne sıklıkla başvurursunuz?’ şeklindeki soruya cevap verirken bireysel yorum yapma hakları olduğuna işaret ettikleri gibi bazı dinî yargıların yorum konusu olamayacağını da altını çizmektedirler. Yorumu açık olmayan bu yargılar İslam dininde inkârı ya da değişimi hâlinde bireyin dinden çıkması anlamına gelen dinin inanç boyutuna dair yargılardır (Karaca, 2015). Bu durum bireylerin ne kadar bireyselleşmiş bir tutum sergileseler de zihinlerinde teolojik açıdan kırmızıçizgilere sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Katılımcıların verdikleri cevaplarda dikkat çeken bir durum da geçmişle kıyas yaparak günümüzde, hem toplumun hem de bireysel olarak kendilerinin bir dinî tutum değişikliğine gittiklerini ifade etmeleridir. Kolektif ruhun yerini bireyselliğe bıraktığı, literatürde (Sungur, 2014) ve elde edilen mülakat verilerinde kendisine yer bulsa da bazı katılımcıların ifadelerinde hâlâ kolektif olana karşı olumlu duygular besledikleri gözlenmektedir. Katılımcılardan birinin dinî özel gün ve gecelerde bireyselliği mi yoksa topluluk içinde olmayı mı tercih edeceği sorusuna verdiği cevap “*Ben ikisini de tercih ediyorum..... Topluluk bence herkesin kalbinden çıkıp giden duaların birikmesi ve oradan herkese biriken duaların dağılmasıdır, böyle hissediyorum yani. O topluluktan sonra evde gece tek başına ibadet etmek, mübarek gecelerde Kur’an okumak, namaz kılmak çok hoşuma gidiyor. O da insana başka bir manevi duygu ve güzellik veriyor*” şeklinde olmuştur. Bu durum Müslüman Türk toplumunda kolektif ruha verilen değer in hâlâ varlığını devam ettirdiğini ima etmektedir. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında Türk Müslümanlığı üzerine bir dinî bireyselleşme profili çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.4. Nicel Araştırma

1.4.1. Nicel Veri Toplama Aracı

İçerik analizinden elde edilen kategori ve temalara göre 65 soruluk bir madde havuzu oluşturulmuştur. Kapsam geçerliği için 65 maddeli taslak ölçek, din psikolojisi anabilim

dalından 3, din sosyolojisi anabilim dalından 1 alan uzmanının, 1 ölçme uzmanının ve 1 dil uzmanının değerlendirilmesine sunulmuştur. Uzman görüşleri için hazırlanan form uzmanlara elden veya online olarak ulaştırılmıştır. İlgili form ‘Uygun’, ‘Uygun Değil’ ve ‘Geliştirilmeli’ olmak üzere üç dereceli olarak tasarlanmıştır. Ayrıca ‘Geliştirilmeli’ kısmına ‘Bu maddeye yönelik bir öneriniz var mı?’ şeklinde açık uçlu bir soru eklenmiştir. 6 alan uzmanından gelen dönüşlere göre madde havuzundan 23 soru çıkarılmış ve bazı soruların ifadelerinde değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra elde edilen 42 maddelik havuz 33 kişiye uygulanmıştır. Ölçekte 5’li Likert tipi derecelendirme yapılmış ve ‘Tamamen katılıyorum’, ‘Katılıyorum’, ‘Kararsızım’, ‘Katılmıyorum’ ve ‘Hiç katılmıyorum’ şeklinde cevaplar forma eklenmiştir. Pilot uygulama formuna ayrıca ‘Ölçek sorularında anlaşılmayan bir madde var mıydı?’, ‘Ölçekte anlamadığınız bir kelime oldu mu?’ ve ‘Cevaplamaktan rahatsız olduğunuz bir madde oldu mu?’ şeklinde açık uçlu sorular eklenmiştir. Bu aşamadan sonra bazı maddeler madde havuzundan çıkartılarak madde havuzuna 10 tanesi ters kodlanan madde olmak üzere 34 maddelik son şekli verilmiştir.

1.4.2. Geçerlik Çalışması

Açımlayıcı faktör analizi için internet üzerinden madde havuzu paylaşılarak katılımcılara ulaşılmıştır. 22-65 yaş arası yetişkinlik döneminde olmama, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmama ve herhangi bir dinî inanca sahip olmama dışlanma kriteri olarak belirlenmiştir. Madde havuzuna son hâli verildikten sonra madde sayısının 10 katı olacak sayıda 22-65 yaş arası katılımcı ile esas uygulamaya geçilmiştir. Madde sayısının 10 katı katılımcı faktör analizi çalışmaları için yeterli örneklem olarak literatürde geçmektedir (Tavşancıl, 2019; Çakmak - Ecer, 2020). Çalışmada 367 katılımcıya ulaşılmıştır. Veriler toplanırken 11. madde için büyük bir veri kaybı olduğu gözlenerek 11. madde listeye göre silme seçeneği ile çıkarılmıştır. Soru formuna ‘Bu soruyu boş bırakınız’ şeklinde bir soru eklenip titizlikle soruları cevaplandırmayan katılımcıların ayırt edilmesi planına uygun olarak bu şekilde davranan 13 kişi de listeye göre silme seçeneği ile listeden çıkarılmıştır. Veri setinde kalan kayıp veriler ‘Series mean’ yöntemi ile doldurularak veriler düzenlenmiştir. Uygun örnekleme yöntemiyle elde edilen verilere normallik testleri yapılmıştır. Çalışmada normallik analizleri, Mahalanobis uzaklık değeri ve Skewness, Kurtosis değerleri ile hesaplanmıştır (Seçer, 2015). Çok değişkenli normal dağılıma bakmak için Mahalanobis uzaklık katsayısı incelenmiştir. 5 katılımcıya ait veriler de uç değer analizi ile çıkarılmıştır. Düzenlemeler sonrası yapılan normallik analizleri veri setinin normal dağılım gösterdiğini ve parametrik testler için uygunluğunu ortaya koymuştur. Son hâli ile 349 katılımcı veri seti açımlayıcı faktör analizi için hazır hâle getirilmiştir. Ölçeğin yapı geçerliği temel bileşenler analizi ile belirlenmiştir. Verilere ait KMO sonuçları ,834 ve Barlett testi sonuçları ise $\chi^2=1759,784$ $p=,000$ ($p<,001$) olarak tespit edilmiştir. Bu durum örneklemin açımlayıcı faktör analizi için uygun büyüklükte olduğuna ve normal dağılım gösterdiğine işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2006). Anti-İmage matrisi incelendiğinde MSA değeri ,50’den düşük bir soru görülmediği için bu matris normal olarak tanımlanmaktadır (Sipahi vd., 2008; Aksu vd., 2017). Ortak varyans tablosunun tamamı incelendiğinde değerlerin ,37 ile ,77 arasında değiştiği görülmektedir. Faktör analizinde faktörler arasında ilişki olduğu durumlarda eğik döndürme tercih edilmektedir. Faktörler arasında ilişki olduğu için eğik döndürme yöntemlerinden ‘Direct Oblimin’ yöntemi uygulanmıştır (Yaratan, 2017). Direct oblimin yöntemiyle döndürülmüş faktör matrisi incelendiğinde binişik maddeler olduğu göze çarpmaktadır. AFA’da her bir maddenin yalnızca

bir özelliği ölçmesi istendiği için faktör yük değerleri arasında ,10'dan daha düşük bir fark olan maddeler binişik olarak adlandırılmaktadır ve bu maddeler çıkarılarak analizin tekrar yapılması gerekmektedir (Aksu vd., 2017). Söz konusu maddeler çıkarılınca toplam varyansın %59,571'ini açıklayan 5 faktörlü bir yapı elde edilmiştir.

Son faktör yapısına göre 7 tanesi ters kodlanan ifade olmak üzere 18 maddeden oluşan 5 faktörlü yapı Tablo 4'te verilmiştir. Ters kodlanan ifadeler (*) işareti ile belirtilmiştir. Ölçek toplam puan alınabilen bir ölçek olup, toplam puan olarak en düşük alınabilecek skor 18 iken en yüksek skor 90'dır. Puanın yüksek olması dinî bireyselleşmenin yüksek olmasına işaret etmektedir.

Ölçekte kalan maddeler faktör analizi sonuçlarına ve teoriye uygun olarak isimlendirilmiştir. Varyansın %27,7'sini oluşturan ve 'Mümkün olsa tüm namazlarımı camide cemaatle kılarım' gibi ifadelerin bulunduğu boyut 'kolektif olmama' şeklinde adlandırılmıştır. Sözlükte 'birçok kimseyi veya nesneyi içine alan, birçok kişi ve nesnenin bir araya gelmesi sonucu olan' anlamına gelen kolektif kavramına istinaden ortaya konan bu boyut, bireyin dinî hayatında diğer insanlarla mekânsal, zamansal ya da şuuralsal şekilde bir arada olmama durumuna işaret etmektedir. Varyansın 10,36'sını açıklayan ve 'Dinî bir grup, cemaat ya da tarikata dâhil olmaktansa bireysel kalmayı tercih ederim.' gibi maddelerin bulunduğu boyut 'dinî gruplara karşı mesafe' olarak isimlendirilmiştir. Zira özellikle dinî cemaat, tarikat, grup gibi daha sistematik yapılara işaret eden bu ifadeler bireyin bu tarz gruplara ait düşüncelerini ölçmektedir. Dinî konularda bireyin kendisi ile inandığı varlık arasındaki ilişkide aracı bir otorite, sistem, kişi ya da kişiler görüp görmemesi dinî bireyselleşmenin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Varyansın %9'unu açıklayan ve 'Dinî konularda kendi fikrimi/düşüncemi esas alırım' gibi bireyin kendi görüşlerine vurgu yapan maddeler içeren boyut 'dinî öz-yeterlik' olarak adlandırılmıştır. Öz yeterlilik kavramı "kişinin çevresinde olup bitenler üzerinde etkili olabilecek biçimde bir edimi başlatıp sonuç alıncaya kadar sürdürebileceğine olan inancı" olarak tanımlanmıştır (Bandura 1994 akt. Ayten - Güven, 2023). Bireyin dinî konular hakkında kendi fikrini esas alması ve bu yönde eylemde bulunması dinî anlamda bir dinî öz yeterlik inancı olarak düşünülmektedir. Dinî bireyselleşmenin özünde bulunan sorgulama eğilimi varyansın %6,79'unu açıklayan dördüncü boyutta kendine yer bulmuştur. Zira literatür dinî bireyselleşmenin bireyler üzerinde akılcılaştırma, sorgulama, eleştiri, tahkik etme gibi tutumlara yol açtığına işaret etmektedir. Bu boyut 'sorgulama' boyutu olarak adlandırılmıştır. 'Dinî kuralları kendi fikrime göre güncellerim.' gibi maddeleri içeren ve varyansın 5,7'sini açıklayan son boyut ise 'görecelik' olarak isimlendirilmiştir. Nitelik görecelik, "kişiden kişiye değişmeyen nesnel bir hakikat, herkes için geçerli mutlak doğrular bulunmadığını, hakikatin ya da doğruların bireylere, toplumlara ya da çağlara göreli olduğunu savunan anlayıştır" (Günay, 19 Şubat 2024). Görecelik kavramına istinaden isimlendirilen bu boyutla ise dinî konuların kişiden kişiye değişebilirlik, güncellenebilirlik ve esnetilebilirlik gibi özelliklere sahip olup olmadığı hakkındaki düşünceler tespit edilmeye çalışılmıştır. Keşfedici nitel verilerden elde edilen içerik analizi sonuçları ile karşılaştırıldığında bu boyutların temel düzeyde örtüştüğü görülmektedir. Rasyonelleştirme, sorgulama, güncelleme, farklılıklara hoşgörü, toplulukla ibadetten uzaklaşma, cemaatler ve aracılık gibi nitel verilerden elde edilen bazı kodlar bu boyutlarla yakın ilişkili olgulara işaret etmektedir.

Tablo 4. Ölçek Maddeleri ve Faktör Yük Değerleri

	1	2	3	4	5
14. Dinî bir meselem olduğunda güvendiğim hocalara danışırım.*	,763				
24. Benimle aynı ibadeti yapan insanlarla bir arada olmak bana huzur verir.*	,759				
18. Ümmet bilinci benim için çok değerli bir kavramdır.*	,721				
13. Dinî sohbetlere katılmak bana zevk verir.*	,655				
21. Mümkün olsa tüm namazlarımı camide cemaatle kılarım.*	,529				
28. Dinî bir grup, cemaat ya da tarikata dâhil olmaktansa bireysel kalmayı tercih ederim.		,851			
15. Herhangi bir dinî cemaat/ grup benim dinî hayatımı etkilemez.		,777			
19. Dini anlayabilmek için herhangi bir hoca, şeyh ya da kitaba gerek yoktur.		,631			
33. Dinî yaşantının kalitesi açısından bir dinî otoriteye bağlılık önemlidir.*		,587			
1. Dinî konularda kendi fikrimi/düşüncemi esas alırım.			,904		
2. Dinî konularda bana göre doğru neyse onu yaparım.			,873		
31. Din, inananlardan eleştirel ve sorgulayıcı bir tutum bekler.				,771	
29. Dinî konularda her şeyi olduğu gibi kabul etmek beni huzurlu hissettirir.*				,766	
9. Sorgulamaksızın dinî hükümlere uyan insanları eleştiriyorum.				,624	
23. Dinî hükümlerin kişiye göre değişebileceğini düşünüyorum.					- ,871
4. Kur'an, hadis gibi dinî kaynaklar kişisel yorumlara açıktır.					- ,552
10. Dinî kuralları kendi fikrime göre güncellerim.					- ,486
5. Dinî kurallara uymakta zorlandığımda, kuralları kendime göre esnetirim.					- ,469

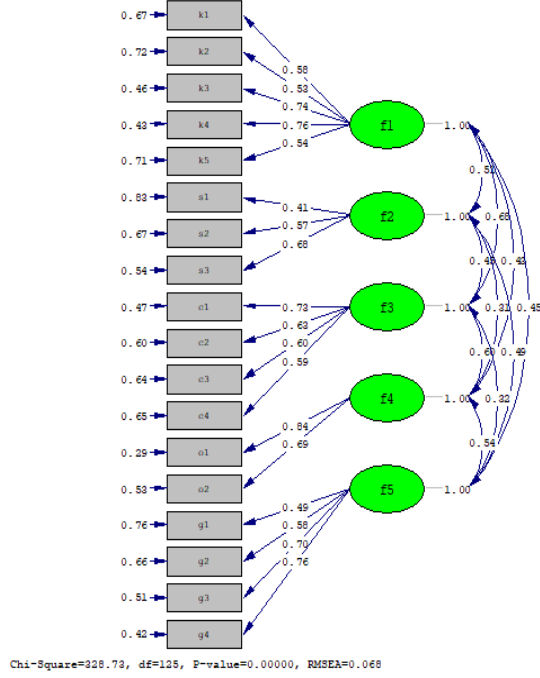
Açımlayıcı faktör analizinde ortaya çıkan yapının doğrulamasını yapmak için yeni bir örneklem üzerinde çalışmanın üçüncü aşaması olarak *doğrulayıcı faktör analizi* yapılmıştır. Bu aşamada açımlayıcı faktör analizinde son şeklini alan yapı 18 madde olarak soru formuna eklenmiştir. Ayrıca ölçüt geçerliğini test etmek için iki ölçek daha forma eklenerek online olarak uygulama yapılmıştır. Uygun örnekleme yöntemiyle ulaşılan örneklem sayısı 352 olarak gerçekleşmiştir. Veri setinde kayıp veri bulunmadığı için doğrudan normallik analizleri yapılmıştır. Normallik analizleri Mahalanobis uzaklık değeri ve Skewness, Kurtosis değerleri ile hesaplanmıştır (Seçer, 2015). Mahalanobis uzaklık katsayısı

incelendiğinde bir değer in uç değeri olduğu tespit edilmiş ve bu veri çıkartılarak analiz son şekliyle 351 veri üzerinden yapılmıştır. Veri setinin çarpıklık ve basıklık değeri ile normallik değeri de incelenerek verilerin normalliği sağladığı tespit edilmiştir. DFA için güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach's Alpha katsayısı ,839 olarak tespit edilmiştir. Dinî bireyselleşme ölçeğinin doğrulayıcı faktör analizi LISREL programında yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına bakıldığında sonuçların geliştirilen yapıyı doğruladığı görülmektedir (Tablo 5). Zira hesaplanan uyum skorları kabul edilebilir uyum düzeyine işaret etmektedir (İlhan-Çetin, 2014). Madde faktör yük değeri ve t-değeri de Şekil 1 ve 2'de sunulmuştur.

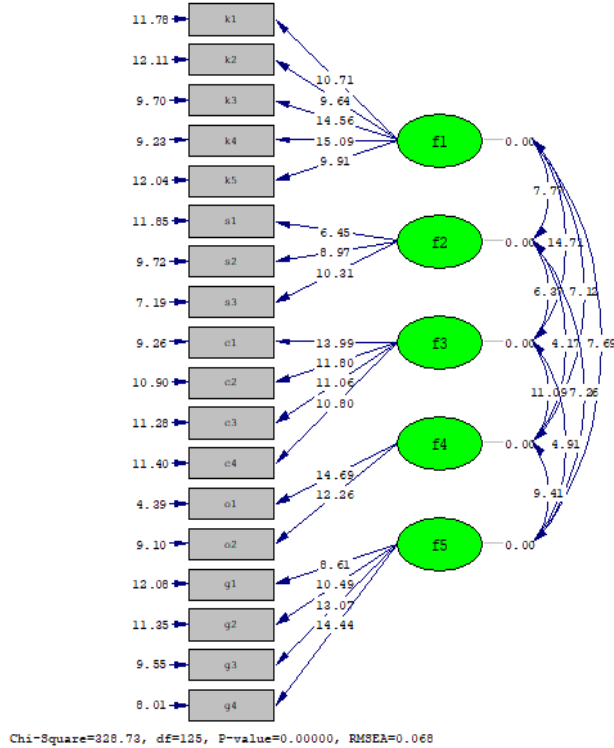
Tablo 5. Uyum İndeksleri

Uyum Ölçümleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Dinî Bireyselleşme Ölçeği Ölçüm Değeri
χ^2 /sd	$0 \leq \chi^2 /sd \leq 2$	$2 \leq \chi^2 /sd \leq 3$	328,73 (P = 0,0)- 2,62984
AGFI	$,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$,85 \leq AGFI \leq ,90$	0,87
GFI	$,95 \leq GFI \leq 1,00$	$,90 \leq GFI \leq ,95$	0,91
CFI	$,95 \leq CFI \leq 1,00$	$,90 \leq CFI \leq ,95$	0,94
NFI	$,95 \leq NFI \leq 1,00$	$,90 \leq NFI \leq ,95$	0,91
NNFI (TLI)	$,95 \leq NNFI (TLI) \leq 1,00$	$,90 \leq NNFI (TLI) \leq ,95$	0,93
RFI	$,95 \leq RFI \leq 1,00$	$,90 \leq RFI \leq ,95$	0,89
IFI	$,95 \leq IFI \leq 1,00$	$,90 \leq IFI \leq ,95$	0,94
RMSEA	$,00 \leq RMSEA \leq ,05$	$,05 \leq RMSEA \leq ,08$	0,068
PNFI	$,95 \leq PNFI \leq 1,00$	$,50 \leq PNFI \leq ,95$	0,74
PGFI	$,95 \leq PGFI \leq 1,00$	$,50 \leq PGFI \leq ,95$	0,66

Şekil 1. Ölçeğe ait t-değerleri

Şekil 2. Madde-faktör yük değerleri

Ayrıca çalışmada ölçeğin kriter/ölçüt geçerliğini sınamak için Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği (Paker - Akçalı, 2012) ve Öz- Yeterlik Ölçeği (Aypay, 2010) ile korelasyonuna bakılmış ve sonuçlar ölçekler arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki Paker ve Akçalı tarafından geliştirilen 'Dinin Bireyselleşmesi Ölçeği'nin geliştirilen ölçekle total korelasyon katsayısı ,636, ölçeğin alt boyutlarıyla sırasıyla ('Görecelik', 'Sorgulama', 'Kolektif Olmama', 'Dinî Gruplara Karşı Mesafe' ve 'Dinî Öz Yeterlik'), ,669, ,608, ,747, ,754, ,651 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca 'Öz- Yeterlik Ölçeği'nin geliştirilen ölçeğin 'Dinî Öz Yeterlik' alt boyutuyla korelasyonu ,164 olarak hesaplanmıştır.

Ayrırt edicilik geçerlik kriterlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Geliştirilen ölçeğin ölçmeye çalıştığı olgu açısından farklı değişkenlere duyarlılığını test etmek amacıyla yapılan hesaplamalarda, 349 kişilik AFA örneklem grubunun dinî bireyselleşme toplam puanı ile kolektif olmama ve dinî gruplara karşı mesafe boyutlarında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı ayrışma tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre kadınlar erkeklere oranla daha yüksek düzeyde dinî bireyselleşme sergilemiştir. Ayrıca dinî gruplara ve kolektifliğe ilişkin negatif yargılara katılma oranı erkeklerde kadınlara kıyasla istatistiksel açıdan anlamlı olarak daha yüksek tespit edilmiştir. Yaş ve eğitim düzeyine göre yapılan hesaplamalara göre ise görecelik skorları 50-65 yaş arası bireylerde 22-35 yaş arası bireylere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşük bulunmuştur. Sorgulama alt boyutunda da benzer bir şekilde 22-35 yaş arası katılımcılar 35-50 ve 50-65 yaş arası katılımcılara göre daha yüksek skorlar göstermiştir. Dinî bireyselleşme toplam skorlarda ise 50-65 yaş arası bireyler 22-35 yaş arası bireylere göre istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha düşük skorlar sergilemiştir. Eğitim düzeyine göre ölçülen dinî bireysellik skorlarının da istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde eğitim düzeyi ile orantılı olarak yükseldiği tespit edilmiştir.

1.4.3. Güvenirlilik Çalışması

Ölçeğin son hâli için güvenirlilik analizi yapılmıştır. Çıkan sonuçlara göre ölçeğin Cronbach's Alfa katsayısı ,834 olarak tespit edilmiştir (Tablo 6). Faktörlere ait güvenirlilik analizleri tek tek hesaplanarak alt boyutların güvenirlilik skorlarına bakılmış ve ilgili değerlerin ,69 ile ,75 arasında değiştiği görülmüştür. Yaygın kabul edilen yaklaşıma göre 0,90 ve üzeri mükemmel, 0,70 ve üzeri iyi, 0,60 ve üzeri ise kabul edilebilir güvenirlilik katsayıları olarak değerlendirilmektedir (Kılıç, 2016). Yapılan hesaplamalar geliştirilen ölçeğin güvenirlilik skorlarının yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Güvenirlilik Analizleri

	Cronbach's Alpha
Dinî Bireyselleşme Ölçeği	,834
Faktör 1 Görecelik	,693
Faktör 2 Kolektif Olmama	,756
Faktör 3 Dinî Gruplara Karşı Mesafe	,718
Faktör 4 Dinî Öz Yeterlik	,744
Faktör 5 Sorgulama	,691

Sonuç ve Tartışma

Modernizmin din üzerindeki önemli etkilerinden biri dindarlık algılarında meydana gelmiştir. Modern dönem öncesi baskın bir şekilde kolektif ve otoriter olan din algıları gittikçe zayıflamış, diğer alanlarda olduğu gibi dinî alanda da birey ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunun sonucunda bireyin algı, duygu, düşünce, sezgi, bireysel amaç ve çıkarları ön plana çıkmış, bu durum dindarlığın bireyselleşmesi lehine ilerlerken sosyal boyutu aleyhine sonuçlar üreterek “dinî bireyselleşme” kavramı ile ifade edilen yeni bir durumu ortaya çıkarmıştır. Dinî bireyselleşmede bireyin özgür düşünce ve iradesinin merkezde olduğu, kurumsal dinin ve dış otoritelerin bireyin tercihi oranında ve şeklinde onun hayatına dâhil olabildiği görülmektedir. Dinî bireyselleşmede dinî ve geleneksel olana karşı takınılan tutumun bireysel bir hâl alması söz konusudur. Bu durum dinî hükümlere karşı bireysel yorumların ön plana çıkması hatta bazen tamamen baskın olması, dinî ve geleneksel olanın eleştiriye tabi tutulması, toplulukla yapılan dinî etkinliklerden uzaklaşılması, cemaat ve dinî otoritelerin âtil hâle gelmesi, dinin her bireye göre değişebilir olduğunun düşünülmesi şeklinde kendini göstermektedir. Son yıllarda ülkemizde gözlenen dinî tutum değişimini açıklayabilecek faktörlerden biri olduğu düşünülen dinî bireyselleşme olgusu, din psikolojisi çalışmalarının önemli başlıklarından biridir. Bunun sebebi insanın dinî duygu, düşünce ve davranışlarını psikolojik açıdan inceleyen bir disiplin olan din psikolojisinin, dinî hayatın pek çok boyutunda gözlenebilecek bir olgu olan dinî bireyselleşmeyi kapsıyor oluşudur. Söz konusu olgunun gözlemlenebilir boyutlarının olması dinî hayatta bu olguya dair ölçülebilir veriler elde edilebileceği anlamına gelmektedir. Dinî bireyselleşmeyi daha iyi anlayabilmek için daha fazla teorik ve alan çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmada da dinî bireyselleşmeyi ölçmek için bir ölçme aracı geliştirilmiştir.

Çalışmada “dinî bireyselleşmeyi” ölçmek için geliştirilen ölçeğin psikometrik verileri yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir skorlar ortaya koymuştur. Bireyselleşmenin dinî alanda ortaya çıkan biçiminin incelenmesine olanak sağlayacağı düşünülen ölçek (7 tanesi ters kodlanan ifade olmak üzere) toplam 18 madde ve 5 faktörden oluşmaktadır. Ölçekteki 5 faktör ‘görecelik’, ‘sorgulama’, ‘kolektif olmama’, ‘dinî gruplara karşı mesafe’ ve ‘dinî öz yeterlik’ olarak adlandırılmıştır. Farklı bir örneklem üzerinde uygulanarak doğrulayıcı faktör analizine tabi tutulan ölçekten elde edilen sonuçlar model uyum indekslerinin kabul edilebilir olduğunu göstermiştir. Toplam 800 civarında katılımcıyla gerçekleştirilen psikometrik çalışmalar her ne kadar yeterli düzeyde güvenilirlik ve geçerlik skorları üretmişse de alanda yapılacak yeni çalışmalarla birlikte ölçeğin daha güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracına dönüşmesi umulmaktadır. Ayrıca geliştirilen ölçeğin ülkemizde son zamanlarda popülerliği artan dinî bireyselleşme olgusuyla ilgili çalışmalara ciddi katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça | References

- Ağçoban, Sıddık. *Üniversite Gençliğinde Dini Bireyselleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020a.
- Ağçoban, Sıddık. “İslam’da Bireyselleşme’ nin Teorisini Yazmak Ne Kadar Mümkün?”. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 5 (Nisan 2020b), 132-146.
- Ağçoban, Sıddık. *İslam ve Bireyselleşme*. Ankara: Astana Yayınları, 2022.
- Aksu, Gökhan. vd. *Açımlayıcı ve Doğrulamalı Faktör Analizi ile Yapısal Eşitlik Modeli Uygulamaları*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2017.
- Amin, Hira. “British Muslims Navigating Between Individualism and Traditional Authority”. *Religions* 10/6 (2019), 354-369. <https://doi.org/10.3390/rel10060354>
- Aydar, Ayşe. *18-30 Yaş Arası Genç Yetişkinlerde Bireycilik, Toplumculuk ve Dindarlık İlişkisi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Aydınalp, Halil. “Yerel Bir Dünyevileşme Kavramı: Özerk Dünyevileşmeler”. *Sekülerleşme Tartışmaları*. ed. M. Ali Kirman-Volkan Ertit. 153-197. Ankara: Kadim Yayınları, 2019.
- Aypay, Ayşe. “Genel Öz Yeterlik Ölçeği’nin (GÖYÖ) Türkçe’ye Uyarlama Çalışması”. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11/2 (2010), 113-132.
- Ayten, Ali - Güven, Ömer Faruk. “Sigara İçme Arzusu ve Dindarlık İlişkisinde Genel Öz-Yeterliğin Aracı Rolünün İncelenmesi: Lise Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 59, (Haziran 2023), 71-81. <https://doi.org/10.5152/ilted.2023.23282>
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2014.
- Berger, Peter L. “Sekülerizmin Gerilemesi”. *Sekülerizm Sorgulanıyor*. ed. Ali Köse. 11-32. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 11. Basım, 2013.
- Bozkurt, Recep. “Dinin Özelleşmesi”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/2 (2022), 21-34.
- Bucuka, Yunus. “Dini Brikolaj: Dini Bağlılıkta Yeni Bir Form”. *Din Sosyolojisi Araştırmaları* 2/3 (Ekim 2022), 117-132.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 5. Basım, 2017.
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2006.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, 2002.
- Cohen, Louis vd. *Research Methods in Education*. Routledge, 6. Basım, 2007.
- Cohen, Ronald Jay vd. *Psikolojik Test ve Değerlendirme, Testler ve Ölçmeye Giriş*. çev. Ezel Tavşancıl. Ankara: Nobel, 2013.
- Creswell, John. W. *Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. çev. Mustafa Sözbilir. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Creswell, John. W. - Creswell, J. David. *Araştırma Tasarımı-Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*. çev. ed. Engin Karadağ. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2021.
- Çakmak, Ahmet - Ecer, Münir. “Seçmeli Kur’an-ı Kerim Dersine Yönelik Motivasyon Ölçeğinin (SKKMÖ) Geliştirilmesi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (Aralık 2020), 679-707. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyyat.737811>

- Driezen, Ariadne vd. “Negotiating A Contested Identity: Religious Individualism Among Muslim Youth in A Super-Diverse City”. *International Journal Of Intercultural Relations* 82 (2021), 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2021.03.003>
- Gümüşay, İbrahim. “Türkiye’de Dini Otorite Meselesi ve Dini Bilginin Bireyselleşmesi”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 15 (2023a), 221-242. <https://doi.org/10.53112/tudear.1229066>
- Gümüşay, İbrahim. “Eğitimin Modernleşmesi Bağlamında Tanzimat Dönemi Yeni Muhafazakâr Aydın ve Dini Bireyselleşme”. *Rize İlahiyat Dergisi* 23 (Nisan 2023), 109-124. <https://doi.org/10.32950/rid.1242368>
- Günay, Mustafa. “Görecilik”. *Tübitak Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. Eriřim 19 Şubat 2024. <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/gorecilik>
- Günerigök, Mustafa. “Geç Modern Çağda Dinsel Bireycilik ve Kimlik”. *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu*. (10-12 Haziran 2016). ed. Yavuz Ünal vd. 2/363-381. Ordu: 2016.
- Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2018.
- Harvey, Graham. “If ‘Spiritual But Not Religious’ People Are Not Religious What Difference Do They Make?”. *Journal For The Study Of Spirituality* 6/2 (2016), 128-141. <https://doi.org/10.1080/20440243.2016.1235164>
- Hökelekli, Hayati. “Gençlik ve Din”. *Gençlik, Din ve Deđerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 9-31. İstanbul: Dem Yayınları.
- Hornborgi, Anne Christine. “Are We All Spiritual? A Comparative Perspective on the Appropriation of a New Concept of Spirituality”. *Journal for The Study of Spirituality* 1/2 (2011), 249-268. <https://doi.org/10.1558/jss.v1i2.249>
- Hornby, Albert Sydney. *Oxford Advanced Learner’s Dictionary*. China: Oxford University Press, 9. Basım, 2015.
- İlhan, Mustafa- Çetin, Bayram. “LISREL ve AMOS Programları Kullanılarak Gerçekleştirilen Yapısal Eşitlik Modeli (Yem) Analizlerine İlişkin Sonuçların Karşılaştırılması.” *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology* (2014) 5(2), 26-42.
- Karaca, Faruk. *Din Psikolojisi*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık, 2015.
- Kardař, Rukiye. *Zygmunt Bauman’ın “Bireyselleşmiş Toplum” Kavramsallaştırması Işığında Bireyselleşmiş Din ve Dindarlık*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Kaygusuz, İbrahim vd. “Modernleşme Sürecinde Din ve Dinde Yeni Eğilimler”. *Journal of History School* 49 (2020), 4467-4500. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.47310>
- Kılıç, Selim. “Cronbach’ın Alfa Güvenirlik Katsayısı”. *Journal of Mood Disorders* 6/1 (2016), 47-48.
- Köse, Ali. “Sekülerleşme Teorileri Bağlamında Türkiye’de Din Ve Modernleşme”. *Laik Ama Kutsal*. ed. Ali Köse. 11-19. İstanbul: Nesil Yayınları, 2006.
- Köse, Ali. “XXI. Yüzyıl Türkiye’sinde Gelenekle Modernite Arasında Din Algıları ve Dindarlık Formları: Sosyolojik Bir Bakış”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49 (2015), 5-27. <https://doi.org/10.15370/muifd.28848>
- Köse, Ali. *Dinin Geleceği*. Ankara: Nobel Yayınları, 2023.
- Kuyucuoğlu, İsa. *Batı’da Din Sosyolojisi Teori ve Yöntem Analizleri*. Ankara: Eskiyei Yayınları.
- Küçükvatan, Sıla. *Queer Müslümanlarda Dinî Bireycilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Levinson, Daniel. J. "A Conception of Adult Development". *American Psychologist*, 41/1 (1986), 3-13. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.41.1.3>
- Luckmann, Thomas. (2003). *Görünmeyen Din. Modern Toplumda Din Problemi*. çev. Ali Coşkun - Fuat Aydın. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Lukes, Steven. *Bireycilik*. çev. İsmail Serin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2006.
- Macit, Mustafa. (2019). " 'Romantik İslam' dan İslami Romantizme': İslamcı Popüler Kültürün Değişen Panoraması". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 51 (2019), 457-478. <https://doi.org/10.29288/ilted.531168>
- Merriam, Sharan B. (2018). *Nitel Araştırma, Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2018.
- Neuman, W. Lawrence. *Toplumsal Araştırma Yöntemleri. Nitel ve Nicel Yaklaşımlar I*. çev. Sedef Özge. Ankara: Yayın Odası, 2017.
- Oswalt, Conrad. "Seküler Çan Kuleleri". *Kutsalın Dönüşü: 21. Yüzyılda Dinin Geleceği*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Paker, Kamile Oya. - Akçalı, Selda İçin. "Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği İle Bir Ölçek Çalışması". *Gaziantep University Journal Of Social Sciences* 11/4 (2012), 1440-1459.
- Seçer, İsmail. *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi: Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayınları, 2015.
- Sipahi, Beril vd. *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. İstanbul: Beta Basım, 2008.
- Soutar, L. "British Female Converts to Islam: Choosing Islam as A Rejection of Individualism". *Language and Intercultural Communication* 10/1 (2010), 3-16. <https://doi.org/10.1080/14708471003602355>
- Stark, Rodney. "Toprağın Bol Olsun Sekülerleşme". *Sekülerizm Sorgulanıyor*. ed. Ali Köse. 33-74. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.
- Subaşı, Necdet. "Türk (iye) Dindarlığı: Yeni Tipolojiler". *İslamiyat Dergisi* 5/4 (2002), 17-40.
- Sungur, Erol. "Postmodern Tüketim Kültürü ve Değişen Müslüman Kimliği". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/5 (2014), 131-165.
- Tavşancıl, Ezel. *Tutumların Ölçülmesi ve SPSS İle Veri Analizi*. Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Tekinal, Satılmış. *Nicel, Nitel, Karma Yöntem Araştırma Desenleri ve İstatistik*. Ankara: Nobel yayıncılık, 2021.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Modern Toplumda Dinsel Bireycilik*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Ünal, Mehmet Süheyl. "Dinsel Bireycilik, Tehdit Mi, Fırsat Mı?". *Dinî Araştırmalar* 13/37 (2010), 5-18.
- Ünal, Mehmet Süheyl. *Dinsel Bireycilik*. İstanbul: Açılım Kitap, 2011.
- Wilcox, Melissa. M. "When Sheila's A Lesbian: Religious Individualism Among Lesbian, Gay, Bisexual, And Transgender Christians". *Sociology Of Religion* 63/4 2002, 497-513. <https://doi.org/10.2307/3712304>
- Yapıcı, Asım. "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 1-40.
- Yaratan, Hüseyin. *Sosyal Bilimler İçin Temel İstatistik: SPSS Uygulamalı*. Ankara: Anı Yayınları, 2017.